

Annona Nova XI.
A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2020

Szakmai lektorok:

András Csaba, Bagi Zsolt, Barabás Gábor, Boros Julianna,
Bosák Levente, Hornyák Árpád, Maczelka Csaba,
Milbacher Róbert, Pilkhoffer Mónika, Sári B. László,
Tuboly Ádám, Zsidó András Norbert

A kiadvány a Nemzeti Tehetség Program támogatásával jött létre
NTP-SZKOLL – 19-0050

Kiadó: Kerényi Károly Szakkollégium
Felelős kiadó: András Csaba

Szerkesztő
Kömüves Dániel

Olvasószerkesztők
Csabay István, Fenyő Dániel, Flach Richárd, Ignác Ágoston,
Kiss Georgina, Ónya Balázs, Radnai Dániel Szabolcs, Szabó Bianka,
Zsupos Norbert

Borítóterv
Simor Kamilla

Borítófotó
Heiter Bence

Tördelés
Vértesi Lázár

Nyomdai kivitelezés
Virágmandula Kft.

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2020
© A szerkesztők, 2020

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Bozsoki Petra: Előszó	7
Tér	13
Bevezető	15
Berger Viktor: A köd térélménye	19
Csabay István: A társadalmi nyilvánosság politikai ereje a XVIII. századi Lombardiában. Az <i>Il Caffè</i> folyóirat politikai programja és hatalomgyakorlási stratégiái	29
Radnai Dániel Szabolcs: „Ennél kellemetesebb vidék nem csak házánkban, de egész Európában sincsen.” A földrajzi tér nemzetiesítése 19. századi Balaton-útikönyvekben	47
Orsós György: A lokalitás és nemzetállam-építés Pécsen és Szarajevóban az utcanevek változásainak tükrében	65
Várdai Levente: Leventeképzést végző cserkészcsapatok. A cserkészlevente keret létszáma, kiterjedése és szabá- lyozása a cserkész irattár forrásai alapján	77
Lukács Laura Klára: Hergé párhuzamos földrajza. Világ- alkotás és geopolitika a Tintin-képregényekben	91
Karácsonyi Krisztina: Nyelvi ideológiák és a romani nyelv (használatának) terei egy baranyai falu oláh cigány közösségében	105
Történelem és társadalom	123
Bacsa Ildikó Eszter: Nőideálok a magyar filmhíradókban (1945–1949)	125
Ignác Ágoston: Salamon király Szent Györgynek tett fogadalma	141

Raposa Vivien Kitti: Keresztény, nemzeti, antiszemita jelszavak nevében. A Turul és Emericana pécsi korporációinak tevékenysége a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a Horthy-korszakban	153
Kömüves Dániel: A társadalom szubjektív reprezentációi két pécsi vállalkozás tükrében	169
Recenziók	185
Jaksa Csaba: Class struggle instead of racial struggle – Asad Haider, <i>Mistaken Identity: Race and Class in the Age of Trump</i> (London: Verso, 2018)	187
Ónya Balázs: Variációk igazságra – Kocsis László, <i>Az igazság elméletei</i> (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2018)	199
Rezümék	211
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2019/2020-as tanévben	223
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2019/2020-as tanévben	224

CSABAY ISTVÁN

A nyilvánosság politikai ereje a XVIII. századi Lombardiában

Az *Il Caffè* folyóirat politikai programja és
hatalomgyakorlási stratégiái

Bevezetés

Dolgozatom célja a modern polgári nyilvánosság kialakulásának bemutatása, illetve a folyamat legfőbb kulturális aspektusainak ismertetése. Az elméleti-történeti áttekintéshez Jürgen Habermas német társadalomfilozófus egyik legismertebb munkáját veszem alapul, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* címmel megjelent monográfiáját.¹ A habilitációs dolgozat során Habermas kizárólag az angol, francia és német polgári nyilvánosság történeti kialakulásának részletes vizsgálatát tűzi ki célul, mindazonáltal az általa alkalmazott elemzési módszer az itáliai fejlődésmodell felvázolására is alkalmasnak bizonyul. Jelen dolgozatban egy milánói folyóirat segítségével teszek kísérletet a habermasiánus narratíva beágyazására az itáliai (és szűkebb értelemben lombárd) felvilágosodás kontextusába.

Habermas a nyilvánosság kapcsán megkülönbözteti annak reprezentatív-demonstratív, illetve modern polgári formáit.² Amíg az első tekintetében a nyilvánosság szerkezetét különböző uralmi viszonyok határozzák meg, utóbbi egy idő után teljesen elszakad a

---

¹ HABERMAS, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. ENDREFFY Zoltán (Budapest: Osiris, 1999)

² Uo., 51–80.

fejedelmi, királyi, illetve egyházi tekintélytől. Így a politikai közösséget konstituáló polgári nyilvánosság autonóm módon jelenik meg. A modern nyilvánosságon belül két kategória különböztethető meg: az irodalmi nyilvánosság, amely során a közösséggé szerveződött magánemberek az uralkodó tekintélyétől megfosztott, profanizálódott irodalmi és művészeti alkotásokat kritika tárgyává teszik, és elkezdik élvezni őket *per se*. A nyilvánosság irodalmi alakjából rövid időn belül kialakul annak politikai formája is. A politikai nyilvánosságot olyan magánemberek formálják, akik magántulajdonnal rendelkezve, a piaci- és magánszféra szabályozásáról és a rájuk vonatkozó közhatalmi döntésekről, politikai és jogi kérdésekről diszkutálnak. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet töltöttek be egyfelől azok a nyilvános terek, amelyekben a nyilvános „okoskodás” szerveződik (kávéházak, szalonok, asztaltársaságok), illetve a nyomtatott sajtó rohamos fejlődésének köszönhetően az elmélkedéseket tartalmazó folyóiratok kialakulása. Ezek tették lehetővé, hogy a kávéházakban zajló diskurzus már nem kizárólag a nyilvánosság fizikai tereire korlátozódjon, hanem egy szélesebb publikum számára is elérhetővé váljon.

Az ismeretterjesztő célzatú folyóiratok elsősorban az emberek felvilágosítását tűzték ki célul, s ezáltal kívánták az állampolgárokat bevonni az aktuális diskurzusba. Ennek szemléltetésére a milánói *Il Caffè* című folyóiratot veszem alapul, amely feladatának elsősorban az akkor formálódó polgárság tájékoztatását, illetve a közvélemény kialakítását látta. A társadalmi nyilvánosságot hathatós politikai erőnek tekintették, mivel úgy gondolták, hogy a különböző politikai döntések és jogi rendelkezések egyetlen legitimálója a nép. Ahhoz viszont, hogy a nép akarata közvélemény formájában artikulálódni tudjon, elengedhetetlen az emberek kulturális felszabadítása. Mivel a lombárd lap fiatal szerkesztői nemesi arisztokrata családokból származtak, elegendő anyagi és kulturális tőkével rendelkeztek a feladat megvalósításához. Közérthető ismeretterjesztő írásaikkal kívántak kulturális, társadalmi és politikai irányvonalat kínálni, rámutatva az intézmények és az állami berendezkedés megújításának szükségességére. A változatos tanulmány-

cikkek központi eleme a *társadalmi hasznosság* és a *közjó* kérdése, amelyek érdekében jogi, gazdasági és politikai reformjavaslatokkal is szolgáltak. A tanulmány a lap ezen törekvéseit kívánja röviden szemléltetni, rámutatva az értelmiség társadalomban betöltött szerepére és nyilvánosságban megfogalmazódó diskurzusok politikai erejére mint a hatalmi viszonyok alakításának egy stratégiájára.

A reprezentatív-demonstratív nyilvánosság a rendi társadalomban

Jürgen Habermas a reprezentatív nyilvánosság különböző korszakait különbözteti meg – a feudalizmustól egészen az abszolutizmusig – amelyek sajátossága, hogy a modern értelemben vett nyilvánosság még nem alakult ki. Az udvari-lovagi nyilvánosság nem azért reprezentatív, mert különböző személyek érdekeit vagy véleményeit képviselné, hanem mivel az a hatalom fokozatait és a társadalmi renden belüli viszonyokat fejezi ki, jeleníti meg. A korai középkor rendi társadalmában a magánélet és a nyilvánosság elkülönülése még nem kimutatható, így a hatalom reprezentációja az uralkodóhoz kötődő jelképekben, jelvényekben, öltözködésben és köszöntési formákban mutatkozott meg. Éppen ezért Habermas meghatározásában a feudalizmus reprezentatív nyilvánossága nem társadalmi terület, hanem a státus ismertetőjele. A földesúr tehát saját státusa nyilvános képviselésével mint egy magasabb hatalom mutatkozik meg, amellyel egyaránt megjeleníti az uralkodót és hangsúlyozza annak tekintélyét és hatalmát, ennél fogva „nem a népért, hanem a »nép« előtt reprezentálják uralmukat”³.

A humanista kultúra beköszöntével az udvari élet reprezentatív nyilvánossága fokozatosan átalakul. Az udvar erősen átstilizálódik, a keresztény lovagot a művelt *cortegiano*⁴ váltja fel, aki tu-

---

³ Uo., 58.

⁴ A *cortegiano* a humanista módon képzett udvari ember, akit előkelőség, bátorság és könnyedség jellemez. Művelt az irodalom, a zene és a művészetek területén,

dásával és ékesszólásával a herceget és annak udvarát szolgálja.⁵ A vidéki nemesség reprezentatív ereje gyengül, mivel a reprezentatív nyilvánosság legfőbb területei a közterekről és az utcákról a fejedelem udvarába helyeződnek át.

A hatalomreprezentáció a barokk ünnepélyekkel koncentráldódik leginkább, mivel azok mind az udvari-lovagi reprezentáció nyilvánosságához, mind a reneszánsz világi ünnepeihez képest kevésbé voltak nyilvánosak. A barokkban a külvilágtól elzárt kastély ünnepélyes termeiben csupán egy szűk, privilegizált társaság élvezhette a pompát, ugyanakkor az ünnepek reprezentatív ereje továbbra is számottevő. Mivel az uralomnak valaki előtt ki kellett bontakoznia, a nép feladata a hatalom demonstrációjának szemlélése és befogadása volt. Az utcákon külső szemlélőként csodálhatták a rendezők nagyságát; az ilyen ünnepeken tűzijátékokkal, kivilágításokkal és mozsárágyúk durrogtatásának kíséretében szórakozott a nép. A reprezentatív nyilvánosság egyre inkább az uralkodó udvarára redukálódott, melyben a reneszánszból formálódott arisztokratikus társaság már nem elsősorban saját uralmát jelentette meg, sokkal inkább a monarchát reprezentálta. Ennek kiemelkedő példája XIV. Lajos udvara, amely immár csak egy „rezervátum az államtól magát elválasztó társadalom közepén.”⁶

---

jártas a társalgás művészetében, valamint jól ismeri az udvari etikett szabályait. Az udvari ember leghitelesebb és legpontosabb jellemrajzához lásd: CASTIGLIONE, Baldassare, *Az udvari ember*, ford. VÍGH Éva (Budapest: Mundus Kiadó, 2008)

⁵ Itáliában a XV. században csúcsosodó skolasztikus vita következtében a tudományos közösség és a tudományos intézmények polarizálódtak. A platonista Firenze és az arisztotelésziánus Padova közötti ellentétek kibékíthetlenségének eredményeként az egyetemek kiürültek. Az életterétől megfosztott értelmiség az udvari kultúrában látta tudományos és kulturális fejlődésük egyetlen lehetőségét, így a „hatalom szolgálatába állva”, *cortegianóvá* váltak. Ugyan az udvari kultúra nem szorgalmazta az érdembeli tudományos munkát, az egzisztenciális stabilitás érdekében a tudósok évkönyveket, horoszkópot és közérthető ismeretterjesztő szövegeket gyártottak a fejedelem udvarában. Vö. TOMBI Beáta, *Tudomány és ismeretterjesztés a XVII-XVIII. századi Itáliában* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2018), 70–79.

⁶ HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság...*, 62.

A modern polgári nyilvánosság

A modern értelemben vett nyilvánosságot olyan autonóm térként foghatjuk fel, amelyben a civil polgároknak lehetőségük nyílik közösséggé szerveződve megvitatni a legfontosabb közhatalmi, gazdasági és politikai kérdéseket, immár – a reprezentatív nyilvánossággal ellentétben – az uralkodói tekintélytől elszakadva. Ez a fogalmi tér jelöli a társadalom alapja és annak csúcsa között elhelyezkedő területet, az állam és a civil társadalom közé ékelődött polgárságot. Feladatuk az állampolgárok életét befolyásoló közéleti kérdések nyilvános megvitatása, érdekek és törekvések megfogalmazása és azok közvetítése a politikai intézmények felé. A nyilvánosság mint a közszféra első intézményesült fórumai a szalonok és kávéházak, amelyek a hírterjesztés, az irodalmi és tudományos viták központjaivá váltak.⁷ Ez viszont egy hosszú folyamat, amelyben több tényező is szerepet játszott.

Az udvari kultúra jelentőségének csorbulásával, a nyilvánosság hordozójának hegemóniája megtörik és ezzel együtt a társadalmi nyilvánosság szerkezete is megváltozik.⁸ A kereskedelmen alapuló korai kapitalizmus új uralmi viszonyokat hoz létre, amelynek gazdasági rendszere eleinte ugyan stabilizálja a rendi uralmi viszonyokat, ugyanakkor olyan új elemeket teremt mint az *árufogalom* és a *hírösszeköttetés*, amelyek idővel felszámolják

---

⁷ MCQUAIL, Denis, *A tömegkommunikáció elmélete* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 143.; MALKOVICS Tibor, „Nyilvánosság és közvélemény. A társadalmi kommunikáció két fogalmának történeti-szociológiai alapvonalai”, in szerk. FEHÉR Katalin, *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*, 158–177 (Budapest: L'Harmattan Kiadó és Zsigmond Király Főiskola, 2007), 164–165.

⁸ Ennek a jelenségnek az egyik legmarkánsabb momentumát Habermas Orléans-i Fülöp régensségének áthelyezésében látja. Amikor a herceg a versailles-i rezidenciát Párizsba költözteti át, az udvar a nyilvánosságban elfoglalt központi helyzetét (a királyi reprezentáció világával együtt) elveszíti, és a nyilvánosság kulturális funkcióját a „város” veszi át. HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság...*, 85–86.

azokat. A távolsági kereskedelem új piacokat hoz létre, „a gazdasági függőségeknek széles, horizontális hálózata alakul ki”,⁹ amely már nehezen illeszkedik a rendi-uralmi rendszer vertikális jellegű függőségi struktúrájába. Az új gazdasági folyamatok létrejötte szükségszerűen a városok megerősödéséhez vezet, amelyek a hírösszeköttetés és az áruforgalom meghatározó bázisaivá válnak. A kommunikáció és az érintkezés olyan intézményei jönnek létre, mint a tőzsde, a posta vagy a sajtó. Habermas olvasatában utóbbi szigorú értelemben csak a XVII. század végétől létezik, amikor is a tudósítás *nyilvánossá*, azaz bárki számára hozzáférhetővé válik. A sajtó és az áruforgalom mint a korai kapitalista érintkezési összefüggés két meghatározó eleme összefonódik, a hírek áruvá tárgyasulnak. A hírterjesztés hamar alárendelődik a közigazgatásnak és válik a kormányzati kommunikáció meghatározó eszközévé. A XVII. századi hivatalos lapok az uralkodói rendeleteken és a legfontosabb belföldi intézkedéseken kívül, sűrűn számoltak be a legfrissebb tőzsdei árfolyamokról, élelmiszeradókról vagy közlekedési hírekről. A publikum többnyire a kereskedő közönség, illetve a „művelt rendek” tagjai, a földesúri közigazgatás tisztviselői, jogászok, orvosok voltak. Ez a „polgári”¹⁰ réteg válik az (olvasó)közönsséggé, amelyet már nem lehet a barokk nemesi kultúrájába integrálni. A polgári társadalom közönssége az új nyilvánosság publikuma, a közhatalom absztrakt ellentétévé fejlődik ki. Az államról levált és azzal szembe került társadalom igényei nem az uralom ellen lépnek fel, sokkal inkább a fennálló uralom elvét támadják.¹¹

---

⁹ Uo., 67.

¹⁰ Habermas Percy Ernst Schramm nyomán hangsúlyozza, hogy a tanult réteg tagjai nem tulajdonképpen „polgárok” (mint a városi közösséghez tartozó kézművesek, szatócsok stb.), hanem legfeljebb „polgáriak” vagy „polgári rendűek” voltak, szigorúan elválasztva magukat a néptől, a burzsoáziához tagolódva. Lásd: Uo., 76–77.

¹¹ „Az ellenőrzés elve épp a publicitás, amelyet a polgári közönség az uralommal szembeállít, s ezt kívánja megváltoztatni.” Uo., 82.

A kávéházak és a folyóiratcultúra, a nyilvánosság intézményesült fórumai

Az udvar ellentétéként kifejlődő „város” mint a polgári társadalom gazdasági középpontja, a társadalmi nyilvánosság első intézményesült fórumainak ad teret. Amint Európában egyre szélesebb körben terjedtek el az olyan egzotikus növények, mint a tea vagy a kávé, a kontinens nagyobb városaiban sorra nyíltak meg a kávéházak. A nyilvánosság ezen új intézményei hamar a vitatkozó polgárok közkedvelt találkozóhelyeivé váltak, ahol a korai értelmiség és az arisztokrácia egy közös térben találkozott.¹² Tudniillik ezek a helyek az egyén szociokulturális helyzetétől függetlenül, bárki számára látogathatók voltak, biztosítva a kulturális életben való részvételt.

A XVIII. századi kávéház formájában egy olyan innovatív intézmény alakult ki, ahol az emberek nemcsak a kávéfogyasztás örömeért gyűltek össze, hanem hogy a kölcsönös érdeklődésre számot tartó kérdéseket megvitassák. Kiváló fórumoknak bizonyultak az újonnan kialakult közszféra és a megnövekedett fogyasztói igények összekapcsolására, mivel a kor kávéházát kellemes légkör jellemzi, ahol az emberek egyszerre „fogyaszthattak” finom kávéjuk mellé az izgalmas híreket, tudományos és ismeretterjesztő cikkeket, vagy akár pletykákat.¹³ Az üzletek falain be-

¹² Ahogy Habermas rámutat, a művelt polgári közép réteg az udvari nemességtől tanulja ki és sajátítja el az okoskodás művészetét, így ez a korai nyilvánosság még hordozza az udvari reprezentatív nyilvánosság egyes jegyeit. „A humanista-arisztokratikus társaság örökösei, a polgári értelmiségiekkel való találkozása során, társas beszélgetéseiken keresztül – melyek csakhamar nyilvános kritikává fejlődnek – hidat vernek a széteső udvari nyilvánosság maradványa és az új polgári nyilvánosság előformája között.” Uo., 84.

¹³ „A korai kávéházak leginkább a hírkultúra központjai voltak. A kávéházak a híreket és a kávé mellett egyúttal találták az ügyfelek vonzása érdekében. A híreket különféle formákban fogyasztották: nyomtatott formában, [...] vagy szóban.” COWAN, Brian, *The Social Life of Coffee: The Emergence of the British Coffeehouse* (New Haven & London: Yale University Press, 2005), 87. (Saját fordítás)

keretezett kortárs festmények lógtak, amelyeket laikus műértők kritika tárgyává tettek; mindemellett sűrűn tartottak kiállításokat. Szintén itt került sor a legfrissebb folyóiratok cikkeinek felolvasására és megvitatására, tudományos kísérletek bemutatására, különböző kereskedelmi ügyek lebonyolítására, de ezek a helyszínek akár üzleti szerződések megkötésére is alkalmasak voltak.¹⁴ Nem véletlen, hogy a hely sokszínűsége és pezsgő atmoszférája kiválóan bizonyult a „középosztály” szélesebb rétegeinek összefogására, akik mint egyenrangú vitapartnerek érintkezettek egymással. Habermas szerint ezek a terek – tekintettel arra, hogy egy magánszemélyekből álló heterogén csoport a legaktuálisabb közéleti kérdésekről diskurál – meghatározott intézményi kritériumokkal kellett, hogy rendelkezzenek.

Először is a társasági érintkezésnek kialakulni látszik egy „pusztán emberi” fajtája, egy tapintaton alapuló egyenlőség, amelyben „az érv tekintélye egyedül képes helytállni és végül felül is kerekedni a társadalmi hierarchiával szemben”.¹⁵ Másfelől a vita szükséges feltétele az olyan területek problematikussá tétele, amelyek addig nem bizonyultak annak. A kapitalizmus fejlődésének következtében a kultúrjavak (mint a filozófiai, irodalmi művek vagy a művészeti termékek) áruformát öltenek, s így elvben általánosan hozzáférhetővé válnak. Amikor a művek megvitatható kultúrává lesznek:

„Már nem az egyházi és udvari nyilvánosság reprezentációjának alkotórészei; pontosan ezt jelenti dicsfényük elvesztése, egykori szakramentális jellegük profanizálódása. A magánemberek, akik számára a mű mint áru hozzáférhetővé válik, profanizálják azt, amennyiben a mű értelmét autonóm módon, az egymás közti racionális érintkezés útján keresik és beszélnek meg, és ezzel ki kell mondaniuk

¹⁴ TOMBI, *Tudomány és ismeretterjesztés...*, 86.; COWAN, *The Social Life of Coffee...*, 87.

¹⁵ HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság...*, 91–92.

azt, ami eddig éppen kimondhatatlanságában fejthette ki autoritatív érvényét.”¹⁶

Éppen ezért, a kávéházak elterjedésével egyidőben a „művészet, a társadalmi reprezentáció funkciói alól felszabadítva, a szabad választás és a változó hajlam tárgya lesz”.¹⁷ A művészeti alkotások irányát immár az „ízlés” szabja meg, ugyanis az áruk hozzáférhetőségét figyelembe véve a művészek a piacra kényszerülnek dolgozni, ami egy kiszélesedett közönséget von maga után. Mivel mindenkinek joga van ítéletet mondani a művészeti alkotásokról, a befogadó közönség kiszélesedésével párhuzamos megnövekedik a műértők száma is. Az új hivatás művelőit, akik laikus ítéleteiket intézményesült keretek között vitathatják meg egymással, a *műbíráló* titulussal címkézik. Ahogy Habermas rámutat, a művészekkel vitatkozó műbírálok szerepe ebben a folyamatban sajátosan dialektikus, hiszen egyszerre reprezentálják a közönség ízlését és pedagógiai jelleggel formálják azt.¹⁸ Ahhoz viszont, hogy a kifinomult véleményüket a kávéházak és szalonok terein kívül egy szélesebb publikum is befogadhassa, új platformokra van szükség.

A nyomdaipar rohamos fejlődése ebben a folyamatban meghatározó szerepet vállalt, mivel a tudományos, ismeretterjesztő periodikák és a művészeti-, kultúrkritikai folyóiratok hamar a kritika publicisztikai eszközeivé válnak. Ebben az időszakban a heti folyóiratok (vagy periodikus esszék, ahogy azt a kor nevezi) a kávéházi viták szerves részét képezték. A kávéházi élet szinte összefonódik a hetente megjelenő cikkekkel, amelyek egyaránt lesznek a viták tárgyai és azoknak alkotóelemei. A kávéház résztvevői között kialakult vita gyakran a legfrissebb

---

¹⁶ Uo., 92.

¹⁷ Uo., 96–97.

¹⁸ Mindenki, aki a nyilvános vitákban részt vesz, fel van jogosítva arra, hogy véleményét kifejezze. Ugyanakkor a szakemberek szofisztikáltabb érvelési technikákkal artikulálhatják a közönség véleményét. A műbíráló szakember fejezi ki a közönség laikus ítéletét és mivel pozícióját is a közönségtől kapott legitimációja biztosítja, megbízása visszavonásig érvényes. Uo., 98–99.

számban került publikálásra, hogy azt a következő alkalommal kritika tárgyává tegyék.¹⁹

Il Caffè

A rövid időn belül elterjedt sajtótermékek széles palettája (tudományos és ismeretterjesztő periodikák, társadalmi problémákkal foglalkozó és erkölcsi célzatú folyóiratok) és a kávéházak kellemes hangulata nagyban hozzájárult az olvasási kultúra felvirágzásához. A tudásvágy és a megnövekedett kulturális élet következtében, a kontinensen hamar kiszélesedett a társadalmi kérdésekkel foglalkozó polgárok köre, akik egyre nagyobb igényt tartottak a társadalmi kérdések megvitatására. Ez Itáliában sem volt másképp. A félszigeten a XVIII. század második felétől sorra jelentek meg a tudományos periodikák, noha ezek még mindig egy szűk közönség érdeklődését élvezhették. Ennek áthidalása okán olyan új sajtótermékek alakultak ki, amelyek a tudományos élet változásairól közérthető módon számoltak be. A kritikusok és a tanult újságírók jelentették azt a közvetítő réteget, akik a tudományos nyelv birtokában képesek voltak dekódolni a legújabb felfedezéseket és eredményeket, és rövid, világos összefoglaló írásaikkal közvetíteni azokat a tudományra éhes publikum számára.²⁰

Ilyen igényrel jött létre a milánói *Il Caffè* című folyóirat is, amely a kor emberét foglalkoztató tudományos kérdéseknek, gazdasági, társadalmi és filozófiai problémáknak kívánt publicitást adni. A lap szerzői a Pietro Verri által alapított milánói Accademia dei Pugni tagjai voltak, egy főképp közgazdászokból, filozófusokból és természettudósokból álló milánói csoport. A lap megjelené-

¹⁹ „Ugyanazt a vitát folytatják egy másik közegbe áttéve, hogy azután az olvasásból ismét visszatérjenek a társalgás eredeti közegébe. Az ilyen folyóiratok közül több ráadásul dátum nélkül jelenik meg, mintegy hangsúlyozva a kölcsönös felvilágosítás folyamatának idő feletti kontinuitását.” Uo., 100–101.

²⁰ Bővebben lásd: TOMBI, *Tudomány és ismeretterjesztés...*, 50–51, 79–86.

séről az olasz nyilvánosság elsőként Pietro Verri utolsó, 1764-ben írt almanachjából értesülhetett. A cikk mondhatni, igényfelmérő jelleggel született. A közgazdász-filozófus egy új folyóirat megjelenésének lehetőségét jelentette be, ismertetve annak céljait és törekvéseit.²¹ A társadalmi kérdésekre nyitott közönség pozitív visszajelzésének köszönhetően 1764 júniusában megjelent a lap első száma, amelynek „szórakoztatva tanító” jellege már az előszóban megnyilvánult.²²

Az Akadémia tagjai hamar felismerték a folyóiratokban a tudás terjesztésének hatékony eszközét.²³ Az újságok ugyanis könnyedén hozzáférhetőek (elég volt betérni a város valamelyik kávézójába), gyorsan olvashatók és közvetlen hangvételüknek köszönhetően bárki számára egyszerűen értelmezhetőek voltak.²⁴

²¹ ROMAGNOLI, Sergio, „«Il Caffè» tra Milano e l'Europa”, in szerk. Uő. és FRANCONI, Gianni, «Il Caffè» 1764–1766, XIII–LXXIX (Torino: Bollati Boringhieri, 1993), XV.

²² Az előszóban a lap szellemiségét Demetrio a következőképpen határozza meg. A tíz naponta megjelenő újság olyan „változatos és a legkülönfélébb dolgokat” fogja tartalmazni, amelyek „mind a közhasznosság célját szolgálják”, „azzal a céllal, hogy mindent megtegyünk nemzetünk számára, hogy állampolgárainkat szórakoztatva hasznos ismereteket terjesszünk, ahogy másutt Steele, Swift, Addison, Pope és mások megtették.” VERRI, Pietro, „Introduzione”, in szerk. ROMAGNOLI, Sergio és FRANCONI, Gianni, «Il Caffè» 1764–1766, 11–14 (Torino: Bollati Boringhieri, 1993), 11. (Saját fordítás). Jóllehet a lap szinte minden tekintetben követi az angol *Spectator* mintáját, Tombi rámutat, hogy az *Il Caffè* „egyszerű szemtanú vagy felügyelő helyett a társadalmi élet egyik legaktívabb képviselője szeretett volna lenni.” TOMBI, *Tudomány és ismeretterjesztés...*, 52.

²³ „[Ahogy a nyomtatás megjelenésével a könyvek] kivették a tudást néhány kiválasztott kezéből, és elhintették az irodalmárok között, úgy terjesztik most az újságok a tanult emberek birtokában levő tudást úgy szorgalmas, mind lusta emberek körében.” in BECCARIA, Cesare, „De' fogli periodici”, in szerk. ROMAGNOLI, Sergio és FRANCONI, Gianni, «Il Caffè» 1764–1766, 411–419 (Torino: Bollati Boringhieri, 1993), 411. ford. TOMBI Beáta

²⁴ Beccaria külön felhívja a figyelmet arra, hogy a periodikák elterjedésével egy új olvasóközönség kezd kibontakozni. A nyomtatott könyvekkel ellentétben, a rövid és közvetlen hangvételű cikkek sokszínűsége a női olvasók érdeklődési körét is sikeresen lefedi. Éppen ezért, az *Il Caffè* ennek a társa-

A milánói lap legfőbb sikere is éppen ebben állt. Közérthető stílusával a társadalom különböző rétegeivel próbált kommunikációt folytatni, törekedve az állampolgárok közti kulturális egyenlőtlenségek mérséklésére. Erre utal [A kávéház] cím is. A kávéház a maga nyitott szerkezetével lehetőséget nyújtott a különböző osztályok befogadására, a társalgásnak ugyanis nem voltak szociokulturális előfeltételei. Verriék narratívájában a lap ismeretterjesztő cikkei nem egy, a társadalomtól teljesen elszigetelt réteg okoskodásai, hanem a görög kávékedvelő, Demetrio milánói kávéházában zajló szabad beszélgetések átíratái. Ezzel az illúzióval kívánták tudatosítani olvasóikban, hogy anyagi és kulturális helyzetüktől függetlenül mindenkinek joga van ugyanazt a nyilvános fórumot frekvencianálni, ami a szabad társalgást biztosítja. Éppen ezért, Demetrio fikciója nemcsak keretként szolgált a tanulmánycikkek összefogására, hanem egyszerű nyelvezetével és közérthetőségével a hétköznapi olvasó figyelmét kívánta megragadni. Erre ad magyarázatot, hogy a divulgatív célzatú lap hasábjain olyan különféle témák is megjelentek, mint például *A postákról; A nők védelme; Fragmentum a szagokról; Meteorológiai megfigyelések Milánóban; Disszertáció a karóról* vagy *Beszélgetés a kávézóban*.²⁵ Demetrio kávéházában ugyanis gyakran ezek a leghétköznapibb témák váltak diszkusszió tárgyává, amikor „a kávéházban egy kereskedő, egy ifjú filozófushallgató és az országunkban élő ezerkétszáz jogász egyike folytatott beszélgetést egymással [...]”²⁶

---

dalmi igénynek is megpróbált eleget tenni. Lásd: BECCARIA, „De’ fogli periodici”, 412–413.

²⁵ A szövegekhez lásd Romagnoli és Francioni által szerkesztett kötetet, amely kronológiai sorrendben tartalmazza a lap összes publikációját: ROMAGNOLI, Sergio és FRANCIONI, Gianni, szerk., *«Il Caffè» 1764–1766* (Torino: Bollati Boringhieri, 1993); a cikkek továbbá elektronikusan is elérhetők. Hozzáférés: 2020.03.22. <http://illuminismolombardo.it/testo/il-caffe-tomo-i/?tipo=1>; <http://illuminismolombardo.it/testo/il-caffe-tomo-ii/?tipo=1>

²⁶ VERRI, Pietro, „Introduzione”, 14. ford. TOMBI Beáta

A társadalmi hasznosság és a közjó

A szórakoztatás igénye mellett az *Il Caffè*-ban fontos szerepet játszik a társadalmi hasznosság elve, amely – közvetlenül vagy látens módon – a diskurzusok köré szerveződik. A témák egyértelmű mozgatórugója az *erény*, a *közboldogság*, illetve a *közhasznosság* kérdése, amelyek fényében minden egyéni cselekedet és intézmény elbírálásra került. Elméletük szerint minden individuális cselekedet, egyéni vagy kormányzati döntés helyességének egyetlen mércéje, hogy azok mennyiben járulnak hozzá az egyén vagy a társadalom összboldogságához. Normatív szövegeikkel olyan kommunikációs viszony létrehozására törekedtek, amely képes mind a közösség tagjaira, mind a felvilágosult uralkodókra egyaránt hatást gyakorolva új lehetséges cselekvéseket előidézni. Így, a társadalmi hasznosság elvének artikulálásával az egyéni és kormányzati cselekvések mezejét alakítva, kommunikációjuk közvetve a hatalmi viszonyok megváltoztatására irányult.²⁷ Ennélfogva, amíg az állampolgárok tekintetében az erényes életre való nevelést tartották létfontosságúnak (hogy cselekedeteikkel elősegítsék a közboldogságot),²⁸ addig a Habsburg-ház számára külön-

---

²⁷ Michel Foucault a hatalom gyakorlási módját elemezve három viszonytípust különböztet meg (hatalmi viszony, kommunikációs viszony, objektív képességek), amelyek „tulajdonképpen mindig átfedésbe kerülnek, kölcsönösen támogatják egymást, és eszközként használják a másikat bizonyos célok eléréséhez.” Az objektív képességek alkalmazása magával von kommunikációs viszonyokat, amelyek „végleges cselekvéseket feltételeznek (még ha pusztán csak a jelentéselemek helyes működtetésére gondolunk is), és a partnerek között lévő információs mező megváltoztatásával hatalmi hatásokat hoznak létre.” FOUCAULT, Michel, „A szubjektum és a hatalom”, ford. KISS Attila Atilla in szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud és SÁRI László, *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*, 396–409 (Budapest: Osiris, 2002), 402–404.

²⁸ Az erényes viselkedés is a társadalmi hasznosság révén kerül meghatározásra. Úgy gondolták, hogy mivel az emberek egy döntés meghozatalánál sokkal inkább támaszkodnak érzelmeikre [sentimento] mintsem értelmükre [ragio-

böző reformjavaslatokat fogalmaztak meg, hogy azok az átlagemberek érdekeit szolgálva, hozzájáruljanak a *lehető legnagyobb boldogsághoz*. Ez az utilitarista elveket idéző szemlélet határozza meg az *Il Caffè* arculatát és válik a diskurzusok központi elemévé.

Fontos továbbá azt is megemlíteni, hogy a folyóiratban megjelenő szövegek a legtöbb esetben nem teoretikus jellegűek voltak. A társadalmi problémákra adott válaszaikat sokkal inkább praktikus aspektusok alakítják, így mind az egyéni cselekedetek helyességét, mind az intézményi rendeletek hasznosságát azok hatékonysága határozza meg. A lehető legnagyobb boldogság elvét természetesen a jogalkotó sem hagyhatja figyelmen kívül, akinek feladata olyan törvények létrehozása, amelyek a legnagyobb közjót eredményezik. Ahogy Alfonso Longo rámutat, minden társadalom szükségszerű velejárója a gazdasági egyenlőtlenség, ugyanakkor a törvények funkciója ezeket a különbségeket mérsékelni, például a *fideicommissum* megszüntetésével.²⁹ A hasonló jellegű nemesi kiváltságok az anyagi javak felhalmozásához vezetnek, olyan felesleges luxust implikálva, amely a szegényebbeket még szegényebbé teszi, gátolva ezzel a pénz szabad áramlását, illetve a társadalmi mobilitást. Mivel az anyagi javaknak nem egy, vagy kevés kézben kellene összpontosulniuk, hanem a legtöbb ember

---

ne], az erényes életre való nevelés legkézenfekvőbb módja az, ha az emberek érzelmeire hatnak. VERRI, Alessandro, „Alcune idee sulla filosofia morale”, in szerk. ROMAGNOLI, Sergio és FRANCONI, Gianni, *„Il Caffè” 1764–1766*, 685–695 (Torino: Bollati Boringhieri, 1993)

²⁹ A *fideicommissum* egy olyan rendelkezés volt, amellyel valaki egy bizonyos vagyont a családjá elidegeníthetetlen vagyonának nyilváníthatott, így garantálva azt, hogy az adott értéktárgy, birtok stb. nemzedékeken át a családjá birtokában maradjon. „Természetesen a jogalkotó egyetlen célja a közboldogság biztosítása. Ezt a boldogságot önmagában kell keresni és minden eszközzel elő kell mozdítani. Nem néhány állampolgár élvezetét biztosítani, hanem megosztani minden ember között; nem kényelmet és gazdagságot felhalmozni kevesek kezébe, sajnálatra méltó szűkölködésben hagyni a nép legszükségesebb és legnagyobb részét.” LONGO, Alfonso, „Osservazioni su i fideicommissi”, in szerk. ROMAGNOLI, Sergio és FRANCONI, Gianni, *„Il Caffè” 1764–1766*, 115–132 (Torino: Bollati Boringhieri, 1993), 117. (Saját fordítás)

között egyformán szétesztva, az idősebb Verri a földbirtokok jogi úton való újraelosztását szorgalmazza.³⁰

Az efféle jogi alapon biztosított gazdasági szabadság és egyenlőség eszménye központi helyet foglalt el az *Il Caffè* hasábjain. Az igazságosságot, a közboldogságot és a kollektív szabadságot tehát a törvényhozásnak kell garantálnia, ami nem más, mint „annak a művészete, hogy az embereket a lehető legnagyobb boldogságra vagy lehető legkisebb boldogtalanságra vezéreljük”.³¹

Összegzés

Világosan kirajzolódni látszik a kép, miszerint a felvilágosult gondolkodók koncepciója szerint a lehető legnagyobb kollektív és egyéni boldogság elérése olyan érték, amely megvalósítása politikai folyamat eredménye. A társadalmi nyilvánosság az akaratformálás szférája, és a benne kialakult közügyekről folytatott vita a politikai hatalom nyilvános ellenőrzésének eszköze. A reflektált ítéletalkotás képessége az „okoskodó nyilvánosság” jellemzője, amely a közöséget mint a politikai döntések legfőbb legitimálóját, hatalommal ruházza fel: álláspontja közvélemény formájában fejeződik ki.³² Nem véletlenül írja Pietro Verri, hogy „A közvélemény irányítja az erőt, a jó könyvek pedig a közvéleményt, a világ halhatatlan uralkodóját.”³³ Ebből kifolyólag az értelmiség feladata a közvélemény közvetett

³⁰ VERRI, Pietro, „Considerazioni sul lusso”, in szerk. ROMAGNOLI, Sergio és FRANCONI, Gianni, «*Il Caffè*» 1764–1766, 155–163 (Torino: Bollati Boringhieri, 1993)

³¹ BECCARIA, Cesare, *A bűnökről és a büntetésekről*, ford. MADARÁSZ Imre (Máriabesnyő: Attraktor, 2017), 85–86.

³² „A polgári nyilvánosságon belül bontakozik ki az a politikai tudat, mely az abszolút uralommal szemben körülhatárolja az általános és absztrakt normák fogalmát és követelményét, s végül azt is megtanulja, hogy e törvények egyetlen legitím forrásának önmagát, nevezetesen a közvéleményt tekintse.” HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság...*, 113.

³³ VERRI, Pietro, „Memorie appartenenti alla vita ed agli studj di Paolo Frisi”, in szerk. CARCANO, Giulio, *Scritti vari di Pietro Verri*, 305–366 (Firenze: F. Le Monnier, 1854), 314. (Saját fordítás)

módon való formálása. Ez viszont megköveteli annak a társadalmi csoportnak a felhatalmazását, amely érdekeit nyilvánosan képviselik; „a legitimitás társadalmi jelenség, csakis a szűkebb vagy tágabb nyilvánosság folyamatos visszajelzése képes azt biztosítani.”³⁴

A közvélemény konstruálása és a konszenzus mediálása a hatalmi szervek felé az értelmiség feladata, éppen ezért a gondolkodó elit társadalmi funkciója alapvetően pedagógiai jellegű, amely kétoldalú befogadót igényel. Egyfelől a szuverén törvényhozó számára meg kell jelölni a javasolt célokat és az optimális jogi eszközöket, valamint tudatosítani kell az állampolgároknak, hogy a törvények a közösség javát szolgálják, és azok a civilizált együttélés és az erényes élet alapvető pillérei.³⁵

Ez olyan hatalmi viszonyrendszert implicál, amely egyes személyek vagy csoportok viselkedését irányítja, s a cselekvések mezejét formálva, jelen vagy jövőbeli cselekvésekre gyakorolnak hatást. Ebben az értelemben a hatalom gyakorlása „nem egyszerűen egyéni vagy kollektív résztvevők között fennálló viszony; inkább az a mód, ahogy bizonyos cselekvések megváltoztatnak más cselekvéseket.”³⁶ Amennyiben a hatalmi viszony előfelté-

³⁴ SZALAI Erzsébet, „Az értelmiség útja a semmibe?”, in Uő., *Hatalom és Értelmiség a Globális Térben. Tanulmányok és publicisztikai írások 2015-2018*, 126-155 (Budapest: Kalligram Kiadó, 2018), 129.

³⁵ CAVANNA, Adriano, „Da Maria Teresa a Bonaparte: il lungo viaggio di Pietro Verri”, in szerk. CAPRA, Carlo, *Pietro Verri e il suo tempo*, 105–145 (Bologna: Cisalpino, 1999), 107–110.; A politika nyilvánosság intézményesülésének „kétoldalú” folyamatára Felkai Gábor is felhívta a figyelmet: „Az állampolgárok egyrészt képessé válnak érdekeik hatékony kialakítására és megjelenítésére, mégpedig törvények biztosította keretek között. Másrészt éppen ezek az érdekek előre kialakított csatornába terelve, s így kiszámítható, kezelhető módon gyakorolnak nyomást az állami szervekre, ami feleslegessé teszi a polgárokkal szembeni erőszak alkalmazására való állandó készenlétet és növeli a racionális igazgatás esélyeit.” FELKAI Gábor, „Utószó”, in HABERMAS, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, 363–387 (Budapest: Osiris, 1999), 371–372.

³⁶ FOUCAULT, „A szubjektum és a hatalom”, 404.

telez egy vagy több cselekvő szubjektumot, akik a hatalmi viszonyal való szembekeülésük folytán különböző reakciókat, válaszokat vagy akár újításokat produkálhatnak, akkor az *Il Caffè* hatalomgyakorlása két irányú. Kifejeződése egyrészt a közösség tagjaira irányul, olyan diskurzusokat létrehozva, amelyek megváltoztat(hat)ják a társadalmi világról alkotott képet, másrészt az újonnan konstruált képet közvélemény formájában, mint a nép akaratának megtestesítője és érdekeinek közvetítője, az uralkodó elé tárva a döntéshozó szervek működésére irányul. Jelen hatalmi törekvéseknek, amelyek nyilvános ítéletalkotásokban és a különféle eszmék termelésében rajzolódnak ki, politikai tétjük van, ennélfogva a politikai térben reprezentálódnak.

Amennyiben a politikai harcot a társadalmi világ szemléletének megőrzéséért vagy átalakításáért (ill. az osztályok, struktúrák fenntartása vagy átszervezése érdekében) vívott harcnak tekintjük,³⁷ az *Il Caffè* programja merőben politikai. A lombárd lap ugyanis a status quo-t szinte minden tekintetben megkérdőjelezni látszott, időnként egészen provokatív és radikális módon. Gondolkodásuk az élet valamennyi aspektusát meghatározta, az alkalmazott tudományok különböző területeitől az irodalmi nyelven és az erkölcsi ítéleteken át a társas kapcsolatok elgondolásáig. Olyan politikai, jogi, gazdasági, és kulturális változtatásokat kezdeményeztek, amelyek a hétköznapi élet szinte minden területére kiterjedtek, jelentős mértékben formálva a kor társadalmát.³⁸

³⁷ BOURDIEU, Pierre, „A politikai mező”, *Valóság* 30, 1. sz. (1987): 110–115, 112.

³⁸ Pietro Verri a műveinek köszönhetően gazdasági tanácsadóként dolgozhatott az állami adminisztrációban. Ebből kifolyólag számos reformjavaslata (főként adóreformok) még a felvilágosult abszolutizmus idején a gyakorlati politikában is megvalósulhatott. Ezzel egyidőben Cesare Beccaria a büntetőjog humanizálása terén alkotott maradandót. *A bűnökről és a büntetésekről* (Dei delitti e delle pene) című műve megjelenését követően Mária Terézia eltörölte a kínzások, II. Lipót (Toszkánai Nagyhercegség) elsőként szüntette meg a halálbüntetés alkalmazását, melynek példáját később II. József is követte. Bővebben lásd: STIPTA István, „Cesare Beccaria és kora” in szerk. TÓTH J. Zoltán, *250 éves a Dei delitti e delle pene. Tanulmányok Beccariáról*, 11–32 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015)